

Tutkimusetiikka yhä tärkeämpää työelämän tutkimuksessa

Tieteellisen tutkimuksen kenttää useita vuosia seuranneet ovat epäilemättä havainneet tutkimuksen eettisten näkökulmien nousseen entistä keskeisempään asemaan niin rahoitusta haettaessa kuin tuloksia julkaistaessa. Kyseisen kehitys jatkuu, kun Euroopassa astuu voimaan yleinen tietosuoja-asetus 25.5.2018. Asetus pitää sisällään tietosuojadirektiivin (EU) 2016/680 sekä yleisen tietosuoja-asetuksen (EU) 2016/679 (ks. Eduskunta 2017).

Tutkijoina meitä kaikkia kiinnostaa, kuinka asetus tulee vaikuttamaan meneillään tai suunnitteluvaiheessa oleviin tutkimuksiin sekä tieteen tekemisen käytäntöihin. Asetus koskee nimenomaan henkilötietojen käsitteilyä. Jo nyt tiedetään, että tutkimuksen osallistujia on tiedotettava entistä tarkemmin heidän oikeuksistaan, kuten mahdollisuudesta peruuttaa osallistumisensa ja ”tulla unohdetuksi” missä tahansa vaiheessa tutkimusta ilman seurauksia (Oikeusministeriö 2017). Näillä toimilla turvataan osallistujien itsemääräämisoikeuden toteutumista. Seuraavassa esitämme joitakin näkökulmia eettisiin kysymyksiin monitieteisellä työelämän tutkimuksen kentällä, joka käsittää niin terveystieteiden epidemiologisen kuin humanistisen ja yhteiskuntatieteellisenkin tutkimuksen.

Tutkimuksen etiikka on laaja kokonaisuus, joka koskee tutkimuksen koko elinkaarta, eli niin tutkimusaineistojen keräämistä, raportointia ja julkaisemista kuin säilyttämistäkin. Yleensä tutkimuksesta vastaava tutkija vastaa aineiston eettisestä käytöstä ja säilytyksestä. Tietosuoja-asetuksen voimaan astuessa onkin keskeistä ymmärtää, että tutkija on itse vas-

tuussa eettisistä seikoista ja niistä mahdollisesti seuraavista rangaistuksista. Tämä saattaa kuulostaa dramaattiselta. Käytännössä se tarkoittaa, että tutkijoiden on oltava perillä kulloinkin voimassa olevasta lainsäädännöstä ja osattava soveltaa sitä omaan tutkimukseen. Neuvoa ja opastusta on saatavilla, esim. oman yliopiston tai tutkimuslaitoksen eettisiltä toimikunnilta, tietosuojavaltuutetulta (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto 2017) ja Tietoarkistosta (ks. Tietoarkisto 2018).

Tyypillisesti tutkimukset vaativat tapauskohtaista eettistä arviointia. Vaikka esimerkkejä löytyy, tutkijalle jää runsaasti pohdittavaa: Milloin riittää tutkimuksen osallistujien suullinen informointi ja milloin tarvitaan kirjallinen suostumus? Millainen osallistujan teko riittää suostumuksen ilmaukseksi esimerkiksi työpaikalla tehtävässä tutkimuksessa? Kuinka tiedon rikkauteen ja monipuolisuuteen nojaavassa etnografisessa tutkimuksessa voidaan turvata työpaikkojen ja informanttien anonymisyys ja yksityisyys? Miten sanoittaa kirjoituspyyntö siten, että se yhtä aikaa houkuttaa vastaamaan, selittää eettisesti keskeiset seikat ymmärrettävällä kielellä ja täyttää eettisten arvioitsijoiden vaatimukset? Millä pelisäännöillä voi hyödyntää sosiaalisessa mediassa muodostuvaa dataa? Entä kuinka voidaan huolehtia tietosuojasta digitaalisella yhteydellä tehdyssä tutkimushaastattelussa?

Jo aineiston elinkaaren alkuvaiheessa vastuullisen tutkijan on oltava selvillä siitä, millä tavalla hänen tulee omassa tutkimuksessaan huomioida eettiset kysymykset. Juuri tämä vastuu tulee korostumaan tietosuoja-asetuk-

sen myötä ja on jo näkynyt esim. rahoittajien, kuten Suomen Akatemian, eettisten ja aineiston hallintaselvitysten lisääntymisenä (ks. Suomen Akatemia 2017). Parhaimmillaan tutkimuksen etiikkaa käsittelevien dokumenttien täyttämisen ohjaa tutkijaa ymmärtämään ja ottamaan huomioon omaa tutkimustaan koskevia eettisiä erityiskysymyksiä jo ennen tutkimuksen aloittamista.

Eettistä ennakoarviota edellyttävissä tutkimuksissa tutkijat noudattavat yksityiskohtaisia ohjeita mm. tutkittavien informoinnista, tutkimuslupien hankkimisesta, aineiston käytöstä, säilytyksestä ja tuhoamisesta. Esimerkiksi työlääketieteelliset tutkimukset, joissa tehdään yksilön koskemattomuuteen puututtavia mittauksia ja tutkimusaineistoon vieläpä usein liitetään erilaisia rekisteritietoja, edellyttävät tutkijalta poikkeuksetta eettisen ennakoarvion pyytämistä (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2018a). Eettistä ennakoarviota vaaditaan yleensä tutkimuksilta, jotka kohdistuvat erityisen haavoittuvaan ryhmään (esim. lapset) tai jossa tutkittavalle voi koitua jonkinlaista haittaa. Useat kansainväliset tiedelehdet edellyttävät eettistä ennakoarviota, vaikka kyse ei olisi tutkittavalle mahdollisesti haitallisesta tutkimuksesta, minkä vuoksi ennakoarvioita pyydetään nykyisin myös humanististen ja yhteiskuntatieteellisten alojen tutkimuksiin. Mikäli ennakoarvio on tarpeen, voidaan varsinainen tutkimus käynnistää vasta eettiseltä toimikunnalta saadun puoltavan lausunnon jälkeen.

Suuri osa työelämän tutkimuksista ei kuitenkaan vaadi ennakoarviota, vaan niissä eettisten ohjeiden soveltaminen on tutkijan vastuulla. Keskeistä eettisten näkökulmien kannalta on ymmärtää, mitkä seikat on otettava huomioon oman tutkimuksen kohdalla. Tutkijan tulee toisaalta myös olla selvillä siitä, miksi eettiset kysymykset eivät aiheuttaisi toimenpiteitä hänen tutkimuksessaan. Tästä esimerkkinä voi olla julkaistujen elämäkertojen analysointi tai lehtiartikkeleihin perustuva tutkimus. Siitä huolimatta, että aineiston hankinta ei edellytä erityisiä eettisiä toimia,

on tutkija velvollinen noudattamaan esim. julkaisueettisiä ohjeita.

Myös anonyymien tiedon kerääminen ja tutkittavien tiedottaminen on suunniteltava huolellisesti. Usein tutkijan tulee myös pyytää lupa tutkimuksen tekemiseen esimerkiksi työorganisaatiolta. Tutkittavien tiedottamisesta löytyy ohjeita Tietoarkiston sivuilta (ks. Tietoarkisto 2017). Tietosuoja-asetus edellyttää, että tutkimukseen osallistuvalla annetaan henkilötietojen käsittelyä koskevat tiedot tiiviisti esitetyssä, läpinäkyvässä, helposti ymmärrettävässä ja saatavilla olevassa muodossa selkeällä ja yksinkertaisella kielellä.

Tietoja tutkimuksesta voidaan antaa tutkittaville joko suullisesti ja/tai kirjallisesti, mutta tutkijalla on dokumentointivelvollisuus. Tutkittavalle tulee annettujen tietojen pohjalta muodostua selvä käsitys tutkimuksen tarkoituksesta ja tietojen käsittelystä, mm. anonyymiteetista ja sen turvaamisen periaatteesta. Aineistoa käsittelevät tahot on mainittava ja annettava säilytyksestä vastaavan henkilön yhteystiedot. Tutkijan on myös huolehdittava haastattelujen ja muun tutkittavilta kerätyn materiaalin tietoturvallisesta käsittelystä ja hävittämisestä, sekä kerrottava tästä osallis- tujille avoimesti.

Eettiset kysymykset liittyvät myös tutkimuksen raportointiin monin tavoin läpäisten prosessia. Eettisiä pohdintoja virittävät lähestymistavasta riippuen esimerkiksi raportoitava tutkimusasetelma, tutkimusaineiston käyttäminen, tulosten julkaiseminen, analyysien luotettavuus ja muut kirjoittajaeettiset seikat (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2018b). Jo tiedonkeruuvaiheessa suostumusta pyydetäessä pitäisi osallis- tujille pystyä luonnehtimaan, miten aineistoa raportoidaan, käytetäänkö esimerkiksi sitaatteja ja jos, niin millaisia. Laadullista työelämän tutkimusta raportoitaessa on joskus vaikea turvata yksityisyys siten, ettei löytyisi joku, joka voisi tunnistaa osallis- tujia. Usein turvaudutaan paikkakuntien, organisaatioiden, nimien ja muiden mahdollisten tunnistamista edistävien tietojen poistamiseen tai muuttamiseen. Aina täyd-

listä tunnistamattomuutta ei kuitenkaan voida luvata tutkittavalle organisaatiolle, mutta sen yksittäisten jäsenten tunnistamattomuutta tulisi ehdottomasti pitää tavoitteena.

Tutkijoiden tulisi myös olla selvillä henkilötietorekisterin perustamiseen liittyvistä seikoista. Mikäli ei kerätä henkilö-, tai muita yksilöiviä tietoja, ei henkilötietorekisterin perustamista edellytetä. Henkilötietoja ovat nimi tai henkilötunnus. Toisaalta, mikäli rekisteriä ei perusteta, tutkimuksen osallistujan oikeus peruuttaa osallistumisensa missä tahansa prosessin vaiheessa saattaa olla mahdoton toteuttaa. Nämä kysymykset saattavat nousta esiin ja muodostaa ristiriitaisia tilanteita myös talletettaessa aineistoa avoimesti jatkotutkimuksissa hyödynnettäväksi.

Eettisten kysymysten arviointi on arkipäivää Työelämän tutkimus -lehden toimituksessa. Lakien ja asetusten muuttuessa myös Työelämän tutkimus -lehden on entistä tarkemmin harkittava omaa kantaansa julkaisueettisiin kysymyksiin. Lehti edellyttää, että käsikirjoitus on aiemmin julkaisematonta eikä se myöskään saa olla arvioitavana toisaalla. Kirjoittajien tulee noudattaa kirjoituseettisiä ohjeita esimerkiksi viittausten osalta ja kanssakirjoittajien tulee täyttää kirjoittajakriteerit. Yksi päätoimittajan ja toimitusneuvoston tehtävistä on tutkimuseettisten kysymysten esillä pitäminen sekä niiden noudattamisen valvominen. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että kirjoittajia pyydetään selvittämään esim. onko organisaatiolta saatu lupa tutkimuksen tekemiseen tai onko tutkittavia informoitu ja ovatko he ilmaisseet suostumuksensa riittävällä tavalla.

Kansainvälisissä julkaisuissa tutkijat joutuvat käsikirjoituksen lähettämisen yhteydessä ottamaan virallisesti kantaa tämän kaltaisiin kysymyksiin. Tietojen tarkkuuden taso on kiinni julkaisufoorumista sekä tutkimusalasta. Eräät psykologian alan lehdet edellyttävät kirjoittajiltaan täydellistä listausta arvioitavaksi lähetetyssä käsikirjoituksessa käytetyistä muuttujista sekä siitä, kuinka niitä on käytetty tai tullaan käyttämään muissa aineistosta

laadittavissa käsikirjoituksissa. Tällä halutaan varmistaa tieteellinen kontribuutio. Lääketieteen lehdet puolestaan vaativat eettisen ennakkoarvion lisäksi tarkkoja tietoja kirjoittajien mahdollisista taloudellisista sidonnaisuuksista. Toistaiseksi kotimaisissa lehdissä ei tällaisia käytäntöjä sovelleta. Nähtäväksi jää, muuttuvatko käytännöt tulevina vuosina. Varmaa on kuitenkin, että huomiota kiinnitetään entistä tarkemmin siihen, onko tutkija selvillä omasta roolistaan eettisen tutkimustavan ylläpitäjänä ja edistäjänä.

Kirjallisuus

- Eduskunta (2017) EU:n tietosuojauudistus ja sen kansallinen täytäntöönpano. [online]. <URL: https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/LATI/Sivut/EUn-tietosuojauudistus.aspx>. Luettu 10.2.2018.
- Oikeusministeriö (2017) Miten valmistautua EU:n tietosuoja-asetukseen? Helsinki: Oikeusministeriö ja tietosuojavaltuutetun toimisto.
- Suomen Akatemia (2017) Aineistonhallintasuunnitelma. [online]. <URL:<http://www.aka.fi/fi/rahoitus/nain-haet/hakemuksen-liitteet/aineistonhallintasuunnitelma/>>. Luettu 10.2.2018.
- Tietoarkisto (2017) Aineistonhallinnan käsikirja. [online]. <URL:<http://www.fsd.uta.fi/aineistonhallinta/fi/>>. Luettu 10.2.2018.
- Tietosuojavaltuutetun toimisto (2017) Näin kysyt neuvoa tietosuojavaltuutetun toimistolta. [online]. <URL:<http://www.tietosuoja.fi/fi/index/yhteystiedot/nainkysytneuvoa.html>>. Luettu 10.2.2018.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2018a) Eettinen ennakoarviointi ihmistieteissä. [online]. <URL:<http://www.tenk.fi/fi/eettinen-ennakoarviointi-ihmistieteissa>>. Luettu 10.2.2018.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2018b) Hyvä tieteellinen käytäntö. [online]. URL:<http://www.tenk.fi/fi/hyva-tieteellinen-kaytanto>>. Luettu 10.2.2018.

Monika von Bonsdorff, Anu Järvensivu & Mikaela von Bonsdorff